

Анализируются тактики персонажной речи, способствующие вербальному воплощению указанного явления.

Ключевые слова: *дискурс драмы, извинение, речевой акт, тактика.*

**Borysenko N.D., PhD., Associate Professor,
Ivan Franko State University of Zhytomyr**

EXPRESSIONS OF APOLOGY IN DISCOURSE OF BRITISH DRAMA: COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECT

The article deals with the expressions of apology in the speech of Modern British Drama Personages, reveals their pragmatic effect. The specific character of apology as a speech act is singled out. The role of apology in preventing and solving the conflict is specified. The tactics of personages' speech facilitating the verbal implementation of the phenomenon in question are analyzed.

Key words: *drama discourse, apology, speech act, tactics.*

УДК 811.11'367.335

Боцман А.В., к. філол. н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СПІЛЬНОГЕРМАНСЬКІ КОРЕНІ ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНИХ ДІЄСЛІВ

Стаття пов'язана з проблемою виокремлення індоєвропейських та спільногерманських коренів у групі претерито-презентних дієслів. Об'єктами для класичного порівняльно-історичного аналізу слугують давньоіндійська, грецька, латинська, давньослов'янська, литовська мови, а також східно- (готська), північно- (давньоісландська) та західно- (давньовірхньонімецька, давньосаксонська, давньоанглійська) германські мови. Аналіз здійснюється не лише на фонологічному, але й на морфологічному та семантичному рівнях, що дозволяє виявити латентні спільні характеристики архаїчних коренів, які були затемнені у процесі історичного розвитку і відокремлення германської мовної групи від індоєвропейської спільноти.

Ключові слова: *претерито-презентні дієслова, пересування приголосних, чергування голосних, дієслівна семантика, семантика дієслівних похідних.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Існування у межах германських мов доволі незначної групи, яка сформована претерито-презентними (а фактично модальними) дієсловами (14 слів) у кордонах германських мов є досить цікавим явищем саме по собі. До цього класу належить група своєрідних германських дієслів, які виражають теперішній час формою сильного минулого часу. Форм теперішнього часу вони не мають зовсім, зате утворюють вторинні форми минулого часу за типом слабких дієслів. Вторинними є також

форми інфінітива і дієприкметника теперішнього і минулого часів. Цей тип дієслів зустрічається і в інших давніх індоєвропейських мовах. Значення теперішнього часу вони виражають формою перфекта; точніше кажучи, вони виражають результат дії, яка відбулася в минулому. Сюди належать такі дієслова, як лат. *teminī* “нам’ятаю”, *ōdī* “ненавиджу”, гр. *Γοῖδα* “знаю”, *μέμωνα* “нам’ятаю”, д. інд. *vēda* “знаю”, д. слов. *ВЪДЪ* (за формою – опатив префекта). Але безпосередніх етимологічних паралелей між германськими дієсловами цього типу і дієсловами інших індоєвропейських мов немає, за винятком готського дієслова *wītan* і, можливо, *tunan* [Задорожний 1960, с. 274-275]. З одного боку, ця дієслівна група була вже виокремлена в готській мові, яку можна вважати найдавнішим фактом писемної фіксації цих дієслів у германських мовах. З іншого боку, у процесі свого розвитку ці дієслова поступово втрачали свою самостійність і підпадали під процес граматиалізації з наступним формуванням аналітичних дієслівних форматів, які утворили граматичні форми часу і способу.

Постановка завдання (цілі статті). Виявлення спільних прадавніх коренів у системі індоєвропейських і германських претерито-презентних дієслів є основним завданням цієї статті. **Актуальність** дослідження полягає у тому, що екскавація прадавніх коренів певних лексико-граматичних груп у межах індоєвропейської мовної родини залишається доволі складним завданням, що потребує не лише інтегрованого аналізу, але також реконструкції мовних паралелей. **Наукова новизна** наданого матеріалу полягає у тому, що здійснюється спроба зняти нашарування, які наклалися на прадавні корені (“замулили” їх) претерито-презентних дієслів у процесі відокремлення германських мов від індоєвропейської мовної родини. **Об’єктом дослідження** є германські претерито-презентні дієслова, а також споріднені об’єкти з інших давніх і сучасних індоєвропейських мов. **Предметом дослідження** є пошук і відтворення спільних протокоренів претерито-презентних дієслів та їх дериватів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення германських претерито-презентних дієслів характеризується усталеною ізольованістю традиційних сегментованих напрямів. Так, фундаментальне вивчення цього дієслівного кластера у готській мові обмежується зануренням лише у морфологію [Задорожний 1960, с. 274-289], або намаганням висунути на перший план парадигми кон’югації [Гухман 1958, с. 165]. Спроби співставити претерито-презентні дієслова з відповідними рядами аблаута (квалітативною та квантитативною апофоніями) сильних дієслів мали суперечливий характер [Wright 1981, с. 163]. Наголошувалося на тому факті, що протягом всієї історії германських мов відбувається процес розвитку класу модальних дієслів, їх часткової десемантизації та розвитку їх системних функцій [Ярцева 1977, с. 270]. Намагання упорядковувати готські претерито-презентні дієслова у межах відповідних апофонічних рядів дозволило зробити припущення про поступовий, градуальний характер відмежування (десквамації) цієї дієслівної групи від сильних германських дієслів [Боцман 2012, с. 64]. Але підкреслювалося, що специфікою індоєвропейського дієслова в традиційному уявленні була максимальна нейтральність та гнучкість кореня, багатство і чіткість дієслівних форм, високорозвинена система дієслів у цілому [Гухман 1940, с. 75]. Втім, претерито-презентні дієслова, які міцно вплетені в індоєвропейську мовну канву, можуть слугувати тим беззаперечним за

своєю цінністю ілюстративним матеріалом, що унаочнює прадавні процеси розвитку індоєвропейської мовної системи, особливо щодо процесів відгалуження германських мов від свого прадавнього фундаменту.

Виклад основного матеріалу. За даними дослідників германської лексики [Feist 1924, с. 88; Braun 1922, с. 35-36; Kluge 1913, с. 45-47], близько двох третин германських коренів – індоєвропейського походження. Для виявлення і аналізу коренів претерито-презентних дієслів на предмет індоєвропейських рефлексій доцільніше аналізувати кожне дієслово окремо, починаючи з 1. *witan* “знати”, яке доречно порівняти з гр. *εἰδός* < **Feidós* “знаючий” і *un-wiss* < іде. **η-wid-tós* “непевний”, а також з гр. *ἄ-ἰβ-τος* < **η-wid-tós* “невідомий”. Це дієслово має етимологічні паралелі в усіх давньогерманських мовах, готському *wait* “знаю” відповідає д.в.нім. *weiz*, д.сакс. *wēi*, д.англ. *wát*, д.ісл. *veit*. В інших індоєвропейських мовах це дієслово теж не має форм теперішнього часу, а експлуатує у цьому часовому значенні форму перфекта. Готському *wait* відповідає гр. *Foīða*, д.інд. *vēda*, слов. *ВЪДЪ* (оптагив перфекта) “знаю”. А основне значення цього кореня “бачити”, пор. гр. *εἶδω*, лат. *video* «бачу», слов. *ВИЖДЪ*. Відповідно, значення готського *wait*, гр. *Foīða* результативне: «Я побачив, тому знаю». Той факт, що дієслово *wait* є формою давнього перфекта, підтверджується структурами кореня і закінчення. У корені цього дієслова міститься дифтонг *ai* < іде. *oi*, що чергується з *-i-* (нульовий ступінь) у формах множини. Голосний іде. *-o**- притаманний формам перфекта, тоді як іде. *-e-* властивий кореню теперішнього часу.

Мова	Теперішній час	Перфект	
		Однина	Множина
іде.	* <i>weid-</i>	* <i>woid-</i>	* <i>wid-</i>
гр.	(<i>F</i>) <i>εἶδω</i>	(<i>F</i>) <i>οἶδα</i>	(<i>F</i>) <i>ἴδ-μεν</i>
д.інд.	-	<i>véd-a</i>	<i>vid-má</i>
слов.	<i>ВИЖДЪ</i>	<i>ВЪДЪ</i>	-
гот.	<i>in-weit-a</i>	<i>wait</i>	<i>wit-um</i>

Чергування голосних в корені перфекта (нормативний ступінь **-oi-*: нульовий ступінь **-i-*) пов’язане з різним наголосом в однині та множині, що зберігається в давньоіндійській мові: *vēda*, але *vidmá*. В грецькій формі *Fἴδ-μεν* наголошення кореня вторинне. Ця специфіка акцентуації може пояснитися атематичним характером відміни індоєвропейського перфекта.

Також і закінчення цього дієслова – це давні закінчення перфекта:

Однина 1.	гот. <i>wait</i>	гр. <i>Foīð-a</i>	д.інд. <i>véd-a</i>
Однина 2.	<i>waist</i>	<i>Foīð-va</i>	<i>vēt-tha</i>
Однина 3.	<i>wait</i>	<i>Foīð-ε</i>	<i>véd-a</i>
Множина 1.	<i>witum</i>	<i>Fἴδ-μεν</i>	<i>vid-má</i>

В усіх інших давньогерманських мовах це дієслово кон’югується так само, як в готській мові:

	гот.	д.в.нім.	д.англ.	д.ісл.
Однина 1.	<i>wait</i>	<i>weiz</i>	<i>wát</i>	<i>veit</i>
Однина 2.	<i>waist</i>	<i>weist</i>	<i>wást</i>	<i>veist</i>
Однина 3.	<i>witum</i>	<i>wizzum</i>	<i>witon</i>	<i>vitom</i>

Відсутність закінчень у першій і третій особі однини пояснюється дією законів кінця слова.

Необхідно звернути увагу на форму другої особи однини. Закінчення цієї форми є герм *-t* <іде.-*tha*. Рефлексом іде. *th* повинно бути герм. *þ*, але замість цього тут спостерігається *t* за аналогією до таких випадків, коли перед ним знаходиться глухий спірант (*gadars-t*, *Parf-t*). Відповідно до законів германської фонетики **wait-t* повинно було дати **waist*, подібно як і в минулому часі **wii-dō-m* - дало гот. *wiss-sa*. Але закінчення *t* було відтворене за аналогією до форми типу *nam-t*, *gaf-t*, *bar-t*, *þarf-t*. Форма минулого часу *wissa* теж спільногерманська (д.в.нім. *wissa*, д.сакс. *wissa*, д.англ. *wisse*, д.ісл. *vissa*). Це дієслово ілюструє германо-кельтські мовні аналогії. У кельтських мовах група *d+t* перейшла в *ss*: д.ірл. *fiss* “знання” <іне.**wid-tós*, пор.гот. *wiss* “знаний”. Індоевропейський дифтонг *ei* втрачає свою дифтонгальну характеристику і монофтонгозується в германських мовах (як і в слов’янських і латинській), переходячи в *ī* (*ei* > *ij* > *ī*): гот. *Wetwōþs* “свідок”: гр. *ειδός* <=**weidw-* “знаючий”.

Перехід іде. голосних *o, a* в германське *a* призвело до того, що з чотирьох іде. дифтонгів утворилося два германських: іде. (*oi, ai*) > герм. *ai*; іде. (*ou, au*) > герм. *au*. Трансформація іде. *oi* > герм. *ai* простежується на прикладах: гот. *wait*, д.в.нім. *weiz*, д.сакс. *wēt*, д.англ. *wát* “знаю”: гр. (*F*)*οἶδα*, д.інд. *vēda*, слов. *В’ѣДѢ* [д.інд. *ē*, слов. *Boj*].

Претерито-презентне дієслово *witan* демонструє характеристики германських приголосних, зокрема сонорного напівголосного [w] – білабіальний дзвінкий приголосний, а точніше, нескладотворний голосний *u*, що може стояти на початку слова перед голосними: *wait* “знаю”. Однією з характерних рис системи германських приголосних було їх подвоєння (гемінація), що призвело до утворення довгих приголосних. Гемінація може відбуватися як результат доісторичної еволюції груп *t+t*, *t+d*, напр. гот. *wissa* “я знав” <=**wit-d-*, що схематизується як *t, þ, ð, d+t, d* > *ss*. В багатьох випадках в морфології і словотворенні замість *ss* стоїть *st* (можливо, що під впливом аналогії): гот. *waist* “знаєш”: *wait* “знаю” [t+t], але пор. *wita* “знав” [t+ð].

У готській мові було поширене чергування приголосних, яке виникло як результат комбінаторних змін. З історичної точки зору треба відокремлювати випадки, коли первісними приголосними були *þ* або *t*, напр.: *witan* (з первісним *t*): *waist* (з *s*, яке виникло з *t* перед *t*). З точки зору готської системи приголосних це розрізнення істотне, бо тут відбулися різні переміщення в системі приголосних в результаті зникнення граматичного чергування. З подвоєних приголосних в готській мові найчастіше зустрічається *ss*: *wissa* “знав”. Необхідно наголосити на існуванні активного дієприкметника *wetwōþs* “свідок” від *witan* “знати”; від цього дієслова походить також *un-wiss* “непевний, невідомий” [гр. *ἄ-ιτος*], що є дієприкметником минулого часу і дуже архаїчним утворенням. Щодо дієслівної природи цього слова, то воно належить до третьої слабкої кон’югації (що об’єднує слова вербального походження);

переважно вони перехідні та мають дуративне, а в окремих випадках фреквентативне, значення: *witan* (мін. час *witaida*) “*спостерігати*”. пор. лат. *vidēre*; слов. ВИДѢТИ від *witan* (1-ша особа *wait* “*знати*”). На останнє необхідно зауважити, що германська третя слабка кон’югація відповідає латинській другій кон’югації, як це видно з порівняння гот. *witan*: лат. *vidēre*. З точки зору індоєвропейської порівняльної морфології ці дієслова належать до типу основ на *-ēi- та -ē-; пор. лат. *vidēre*, д.слов. ВИДѢ-ТИ, гр. εἰδή-σθω “*буду знати*”, д.в.нім. *gi-wizzē-t* “*він спостерігає*”. Через це виникає питання, чи притаманне цій відміні гот. -ai- не являє собою якогось рефлексу іде. *ē.

Форми бажального способу теперішнього часу, а також усі вторинні форми (інфінітив, дієприкметники і форми минулого часу) утворюються від кореня множини дійсного способу. Так, від кореня *wit-um* утворені *wit-an*, *wit-and*s, *wis-sa*. Розглядаючи порушену проблему, необхідно врахувати, що претерито-презентні дієслова глибоко увійшли в систему германського словника. Паралельно з претерито-презентним дієсловом *witan* існує сильне готське дієслово *witan*, а також архаїчні дієприкметники *weitwōps* і *un-wiss*, слабкі дієслова *fairwetjan* “*глядіти*”, *witan* “*спостерігати*” (пор. лат. *vidēre*).

2. *lais* “*я знаю*” (Phil. 4, 12). Це дієслово збереглося лише в цій формі. Від даного кореня утворений загальногерманський каузатив гот. *Laisjan* “*вчений*” та іменник *lists* “*хитрість*”. В усіх інших давньогерманських мовах *list* означає “*розум, знання, хитрість*”. Необхідно зазначити, що слабкі дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними. У цьому випадку спостерігається граматичне чергування: гот. *lais* “*я знаю*”: *laisjan* “*вчити*”; д.в.нім. *lĕren*, д.сакс. *lĕrian*, д.англ. *lĕran*. Якщо взяти до уваги структуру претерито-презентних дієслів, то стає зрозумілим, чому кореневий голосний *i* основного дієслова (*lais*) і похідного (*laisjan*) один і той же.

3. *daug* “*нідоходити*”. Це дієслово зафіксоване і в інших давньогерманських мовах: д.в.нім. *toug*, д.сакс. *dōg*, д.англ. *dēag*.

4. *kunnan* “*знати*”. Привертають увагу форми минулого часу *kunþa* та дієприкметника *kunþs*. Ці форми спостерігаються в усіх германських мовах: д.в.нім. *kunda(konda)*, *kund* (*d < þ*), д.англ. *cūþe*, *cūþ*, д.ісл. *kunna* (*nn < nþ*). Ця спільногерманська форма з формотворним суфіксом *þ* замість звичайного *ð* (пор. гот. *munda*) може допомогти пояснити походження германського слабого претерита. Ця форма є вторинною, хоча і доволі архаїчною. За законом Вернера герм. *þ* могло знаходитися лише після первісного наголошеного кореневого складу (іде. **ǵn-tō-m*), який через свою наголошеність не міг перебувати в нульовому апофонічному ступені (відповідно, первісно було або **ǵén/ǵón-təm*, або **ǵn-tóm*). Вторинне пересування наголосу (з суфікса на корінь) відоме і в інших індоєвропейських мовах; пор. д.інд. *vid-má* с первісним наголошенням суфікса та гр. *Fid-μεν* з вторинним наголошенням кореня в нульовому ступені.

Це претерито-презентне дієслово є зразком мов “кентум”, якими говорять на периферії індоєвропейської мовної території, іде. палатальне **ǵ* збігається в мовах “кетум” з *g*, а в мовах “сатем” переходить в спіранти *z, ʒ* або африкату [dʒ] (в залежності від мови): гр. γι-γνώσχω [γ < g, ǵ] “*нізнаю*”, лат. (g)nōsco, гот. kann[k < g, ǵ] “*знаю*”, але слов. ЗНАТИ, лит. žinóti, д.інд. jānāti “*він знає*”. Готські сонорні носові

/n/, /ŋ/ зустрічаються в усіх позиціях в слові, а *n* має тенденцію до подвоєння: *kann* “знаю”, що є прикладом гемінації сонорних.

Слабкі дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними, демонструючи наявне граматичне чергування: гот. *kann* “знаю”: *kannjan* “оголошувати”; д.в.нім. *kann*: - *kennen*; д.сакс. *kann*: - *kennian*; д.англ. *cōn*: *cennan*.

Слабкі дієслова утворюють форми минулого часу за допомогою дентального суфікса -*ð*- (іде. *-*t*-) із закінченнями, які в однині дійсного способу дуже відрізняються від даних форм сильного претерита. Походження слабого минулого часу досі остаточно не з'ясоване; беручи до уваги закінчення, можна зробити припущення, що германський слабкий минулий час – це індоєвропейський вторинний аорист, утворений від дентальної основи дієприкметника перфекта типу лат. *ama-tu-s*, *mo-ni-tu-s* (іде. *-*to*-). На користь такого припущення свідчить те, що готські дієслова четвертої слабкої кон'югації дійсно утворені переважно від форми сильного дієприкметника минулого часу [Kluge 1913, с. 167-169; Прокош 1954, с. 204-211]. Підтверджує це і той факт, що минулий час від претерито-презентного дієслова утворюється за допомогою суфікса -*þ*-: гот. *kann*: мин. час *kunþa* (д.англ. *cūþe* “я знаю”). Це – загальногерманське явище, як видно з порівняння гот. *kunþa*, д.в.нім. *konda* (*d*<*þ*), д.сакс. (дієприкметник минулого часу) *kūð* (*ð*=*þ*), д.англ. *cūþe*, д.ісл. *kunna* (*nn*<*nþ*). З цього виходить, що германський суфікс слабого претерита -*ð*- не може походити з індоєвропейського **dh* і не може мати нічого спільного з індоєвропейським дієслівним коренем **dhō*/*dhē*. Чергування *kun-þ-a*: *sōki-d-a* (пор. *Munda* “я пам'ятав”) свідчить про те, що індоєвропейським прототипом цього суфікса було *-*t*-, яке за законом Вернера розщепилося на два германські приголосні: *þ* і *ð*. Наявність цього чергування свідчить про різницю в наголошенні форм минулого цих дієслів: *kunþa*<**gn-tō-m*, *sōkida*<**sāg-i-tō-m*. Германський претеритальний суфікс звучав, за теорією Клуге (в індоєвропейському оформленні), так: **tō*: **tē*: *tə*. Готський варіант цього суфікса -*dēd*- (*sat-i-ded-um*) Клуге пояснює таким чином: тут треба виходити від форми другої особи множини, яка первісно звучала **sat-i-dēð*. Вона вторинно отримала закінчення перфекта -*uf* (напр. *bēr-uf*): *sat-i-dēð-uf*. Згодом це -*dēd*- поширилося за аналогією і на інші форми. Нагромадження різних суфіксів (закінчень), які мають одне і те ж значення, добре відоме. Так, до д.англ. *sind* “вони є” додається закінчення -*on*: *sindon*, за аналогією до *sinnon* “вони знають”. Подібно до слабких дієслів, що утворюють дієприкметник за допомогою іде. **tō*>герм. *-*da*-, *kunnan* утворює архаїчний дієприкметник минулого часу *kunþs* “відомий”. Похідні цього дієслова демонструють дуративне значення: *uf-kunnan* (мин. час -*kunnaida*) “пізнавати” від *kunnan* (1-ша особа *kanna*) “знати”. Форма гот. *kunþa* є збереженим рефлексом виняткових форм. Аналогічно до *kunþa* утворює минулий час не збережене (не зафіксоване) в готській мові претерито-презентне дієслово: д.в.нім. *an*: *onda*, д.англ. *an*: *ūþe*, д.ісл. *ann*: *unna* (герм. **an*-: **un-þom*) “милувати, любити”, пор. гот. *ansts* “ласка” та нім. *Gunst*.

5. *þaurban* “номребувати” має суфікс минулого часу -*ta* (*þaurfta*), який пояснюється позицією після -*f*-; герм. **þurb*+*ðð* мусило дати в готській мові *þaurfta*. Це дієслово засвідчене й в інших давньогерманських мовах: д.в.нім. *durfan*, д.сакс. *thurþan*, д.англ. *þurfan*, д.ісл. *þurfa*. Це дієслово засвідчує вживання приголосного *f* в

кінці слова: *þarf* “*потребує*”, який в кінці слова і перед кінцевим *s* може чергуватися з $b(=[b, \beta])$: *þarf*: *þáirbum*. Підтверджується також, що перед *t* може стояти лише один із глухих спірантів *f, s, ɣ, ɣw*: *þarf* “*потребую*”: *þarf* “*ми потребуємо*”. Наявним є також чергування губних приголосних *b*: *f* (*b* після приголосного, *f* перед *t*) *þáirban*: *þáirita*. Відповідно до процесу пересування приголосних виходить, що в германській мові-основі неможливі були групи приголосних типу *pt*, *kt*. Ця риса системи приголосних збереглася і надалі, в історичну епоху германських мов. Це особливо важливо для груп “проривний (щілинний)” + *t* або *d*: *p, f, þ, b+t, d>ft*, гот. *Þáurfta* “*я потребував*”: гот. *Þáurbum* “*ми потребуємо*” [*ft<b+ð*]. Щодо граматичного чергування, то воно зберігається в готській мові лише у випадках, які не утворюють жодної системи, зокрема у кон’югації: *þaf* “*я потребую*”: *þáirbum* “*ми потребуємо*” [*f<b<f:þ*]. Германська, у тому числі готська, дієвідміна зберігає лише окремі риси індоєвропейського перфекта. Індоєвропейська різниця в наголошенні між одинокою індикатива минулого часу і множиною (в однині наголошений корінь, у множині - суфікс) не зберігається в германських мовах у зв’язку з фіксацією наголосу на першому (кореневому) складі дієслова. Однак рефлексом цього стану є, відповідно до закону Вернера, граматичне чергування (глухих спірантів з дзвінками в кінці кореня) в тому разі, коли дієслівний корінь в індоєвропейській мові-основі мав у закінченні глухий приголосний або **s* (іде. **wert/wort*, **wes/wos*). Готська мова не зберігає цього явища в системі сильної кон’югенції. Лише у двох претерито-презентних дієсловах це чергування зберіглося, зокрема, у *þarf*: *þáirbum* (герм. *f:þ*).

Привертають до себе увагу архаїчні дієприкметники минулого часу: *þaurfts* “*необхідний*” від дієслова *þáirban*. Як дієслово третьої слабкої кон’югації воно має тенденцію до формування попередніх дієслів з дуративним значенням: *ga-þarbansik* “*струмуватися*” від *þáirban* (1-ша особа *þarf*) “*потребувати*”.

6. *ga-daürsan* “*сміти, наважитися*”. Стосовно морфології цього дієслова, то наявний суфікс *-ta* (*ga-daürsta*) пояснюється, як і в попередньому дієслові (*þáurfta*), позицією герм. **-ð-* після глухого спіранта *s*. Це дієслово було зафіксоване і в інших давньогерманських мовах: д.в.нім. *turrān*, д.сакс., д.англ. *durran*. Індоєвропейський корінь цього дієслова (**dhers-*) зустрічається в інших індоєвропейських мовах: гр. *ὑράσς* “*відвага*”, д.інд. *dháršati* “*наважується*”, слов. *ДРВЗНЖНТИ*, рос. *держкий*, укр. *дражити*, (коза-дереза), чеськ. *držký*.

Це дієслово є взірцем другого акту пересування приголосних. Розвиток індоєвропейських дзвінких проривних з приходом *bh*, *dh*, *gh* належить до другого акту германського пересування приголосних. Усі вони в германській мові-основі втратили придиhi і перейшли у дзвінки щілинні того самого місця артикуляції, які в певних умовах знов стають дзвінками проривними: іде. *dh>* герм. *ð, d*, гот. *ga-dars*, д.англ. *dearr* “*я смію*”: д.інд. *dháršati* “*він сміє*”, гр. *ὑρσός* [*v<dh*] “*відвага*”, рос. *держкий*, чеськ. *držký*, укр. *коза-дереза*.

7. *skulan* “*бути повинним*”, його давній дієприкметник минулого часу звучить *skulds* “*винний*”. Це дієслово було зафіксоване і в інших давньогерманських мовах: д.в.нім., д.сакс. *scolan*, д.англ. *sculan*, д.ісл. *skola*. В інших індоєвропейських мовах зафіксоване лит. *Skeliù* “*я винен*”, *skolà* “*борг*”. Це дієслово демонструє тенденції

індоєвропейського чергування голосних, яке мало місце також і в коренях інших частин мови (іменників, прикметників). В германських, як і в інших споріднених мовах, це чергування зберіглося лише в окремих реліктах; переважно воно зникло як результат тенденції до уніфікації різних варіантів кореня. Апофонічне чергування можна спостерігати теж і в коренях віддієслівних іменників і прикметників (іде. *ol:σl*): гот. *Skal* “я повинен”: *skula* “боржник”. Це дієслово демонструє також специфіку щільного дзвінкого приголосного, де *ð* (на письмі *d*) – дзвінкий міжзубний приголосний, який протиставляється глухому *þ*, проривному *d* та альвеолярному (постдентальному) *z*. Він може стояти лише в інтервокальній позиції. *Ð* може чергуватися з *d* і *r*: *skulda[d]* “був винен”: *aihta[t]* “мав”.

Мотивоване чергування готських приголосних задіяне у системі претерито-презентних дієслів. Найрозвиненішим є чергування зубних приголосних, вони чергуються за схемою: *ð:d*; *ð:þ*; *ð:a(z)*; *ð:t*. У центрі цього чергування стоїть *ð*; з усіх наведених компонентів чергування (за винятком *z*) це найдавніший і обмеженіший в уживанні приголосний: він може стояти лише в середині слова між голосними: діеприкметник минулого часу *skulds* (з *d*, яке виникло з *ð* після *l*): *nasips* (з *þ*, яке виникло з *ð* після голосного перед кінцевим *s*): *mahts* (з *t*, яке виникло з *ð* після прагерманського *ʀ*). У наведених прикладах усі приголосні, які входять у чергування, виникли з прагерманського *ð*. Це дієслово в германській групі мов має чіткі етимологічні паралелі як щодо структури кореня, так і щодо специфіки кон’югації. Наприклад, форма другої особи однини індикатива цих дієслів утворюється в усіх германських мовах із закінченням *-t* (гот. *skalt*, д.в.нім. *skalt*, д.сакс. *scalt*, д.англ. *scealt*, д.ісл. *skalt*); як відомо, та сама форма сильних дієслів має в західногерманських мовах принципово інший характер.

8. *tunan* “думати, гадати». Це дієслово відповідає д.сакс., д.англ. *tunan*, д.ісл. *tuna*. Індоевропейський корінь цього дієслова (**men/mon*: *тн̥:тн̥*) знаходиться в гр. *μῆ-μον-α*, лат. *temoni*: “нам’ятаю”. Ці дієслова, як і герм. *tan*, являють собою форму перфекта із закінченням теперішнього часу. Крім того, пор. лит. *Menù* “нам’ятаю”, слов. МБН-БТИ “думати”, ПА-МАТЬ. Індоевропейський голосний [ь], розвиваючись на германському ґрунті, переходить у [u] (іде. *b>*герм. *u*): гот. *tunan* “думати, мислити”: лат. *tan-ēre* “залишатися”, гр. *ἔ-μᾶν-ην*, слов. МБН-БТИ. Це дієслово демонструє дуративне значення: *tunan* (мин. час *tunaida*) “нам’ятаю” від *tunan* (1-ша особа *tan*) “думати”.

9. *ga-mōtan* “мати місце, могти”. Це дієслово зафіксоване і в інших германських мовах: д.в.нім. *tuozan* “сміти, могти, мусити”, д.сакс., д.англ. *mōtan*. Форма **gamōst* реконструйована за зразком *waist*. Минулий час **ga-mōsta* (*gamostēdun*) відходить від *wissa*, але пор. *daúrsta*, а також *kaupasta* від *kaupatjan* “буми по номінації”.

10. *ōgan* “боятися”. В інших давньогерманських мовах це претерито-презентне дієслово не зафіксоване. Лише в давньоісландській мові існує утворене від цього кореня рефлексивне дієслово *ó-ask* “боятися”. Викликає певні труднощі реконструкція другої особи однини. Хоча на підставі фонетичного закону треба визнати форму **ōht* (герм. **ʏ+t>ht*), але наявність форми *meht* (від *megan*) змушує прийняти варіант **ōgt*. Форма наказового способу *ōgs* затемнена.

У готській мові існує ще специфічний тип чергування, що обумовлений специфічно готською дисиміляцією спірантів у ненаголошених складах. Якщо ненаголошений (некінцевий, середній) склад, в кінці якого стоїть який-небудь спірант, починається глухим приголосним, то цей спірант має бути дзвінким (*b, d, z*); коли ж склад починається дзвінким приголосним, то спірант має бути глухим (*f, þ, s*). У такий спосіб виникає характерне для готської мови чергування спірантів у ненаголошених складах, якого немає в жодній з германських мов (*z:s*): *hatiza* “ненависть”: *agisa* “српах” (це форми давальних відмінків однини). Готський спірант *z* чергується з *s* у такий спосіб, що кінцевому *s* відповідає *z* в середині слова (*hatis: hatizis* “ненависть”), але є випадок, коли *i* в середині слова вживається *s* (*agis: agisis* “српах”). Закриту вимову мало *ō*, близьку до *u*. Про це свідчить написання *u* замість *ō*: *untēdum* (Mc. 11,32) замість *ōhtēdum* від *og* “боятися”. На основі вивчення пізніших пам’яток готської мови, а саме текстів Євангелій Луки, Марка в Срібному кодексі, транскрипції готських слів в Алкуїнівському рукописі та запису Бусбека, можна прослідкувати розвиток готських голосних. Короткий голосний верхнього ряду *u* понижує свою артикуляцію та переходить в *o*. Перехід *u>o* відбувся доволі рано, про що свідчать тексти Євангелія від Луки. Аналогічна еволюція відбулася з *ō*. У вувльфіліанському тексті вжито *ī* замість *ō*: *īhtēdum* (Mc. II, 32) замість *ōhtēdum* “злякався”. Це дієслово пов’язує з шостим (*aōōa*) апофонічним рядом: *agan* “боятися”. Слабкі дієслова можуть мати спільний корінь з претерито-презентними дієсловами, демонструючи граматичне чергування: гот. *Og* “боюся”: гот. *ōgan* “лякати”. Від дієслова *ōg* утворено каузатив *ōgan*. Паралельно з претерито-презентним *ōgan* існує в готській мові сильне дієслово **agan* (пор. дієприкметник *unagands* “безстрашний”).

11. *magan* “могти”. Корінь цього дієслова спостерігається в іменнику *mahts* “сила”. Воно зафіксоване в усіх давньогерманських мовах: д.в.нім., д.сакс., д.англ. *magan*, д.ісл. *mega*. Крім того, пор. слов. *МОГЖ*, лит. *Magóti* “бути корисним”, гр. *μῆχανή* (дор. *μῆχανῶ*) “зряддя”. Деякі германісти [Holthausen 1934, с. 66; Нейне 1906, с. 719, 849] пов’язують етимологію цього слова з гот. *magaf*, д.в.нім. *magad* “дівчина, діва” та з гот. *magust* “хлопець, юнак”. Тоді первісне значення дієслова *mag* як давнього перфекта було б “я виріс, став сильним” (від первісного кореня герм. **meγ*). Необґрунтованість цієї теорії полягає у тому, що корінь **meγ*-<іде. **megh* – невідомий у морфології індоєвропейських мов. Грецьке *μῆχανή* та омоніми *μῆχαρ* і *μῆχος* вказують на іде. **māgh-*, варіантом якого може бути **magh-* (**mogh-*) або *māgh-*, в готській мові *mag*, слов’янській – *МОГ-Ж*. Значення “великий” пов’язане з коренем **meg-*, пор.гр. *μέγας*, д.інд. *māha-* та гот. *mikils*, д.в.нім. *mihhil*. Ніщо не дає підстави для отожднення думки з приводу цього питання [Menge-Güthling 1910, с. 374]. Щодо окремих форм слід звернути увагу на другу особу однини теперішнього часу *magt*. В усіх інших германських мовах у цій формі функціонує фонетично правильне *-h-*: д.нім., д.сакс. *maht*, д.англ. *meaht*. Форму *magt* пояснюють як вплив інших форм з *-g-*: *mag*, *magum*. Але можливо, що *magt* пояснюється морфологічним принципом графіки і не відображає вимови. Тут можна вказати на аналогічні випадки в німецькій мові XVII-XVIII ст. (написання *gemügt*, *mogte*, *mögte* замість *mochte*) [Нейне 1906, с. 849].

Треба зауважити, що достеменно не відомо, якому звукові готської мови відповідає літера *g*. У формах минулого часу спостерігається закономірне *h*: *mahta*.

Як у готській мові, так і в скандинавських існувала тенденція до подвоєння в результаті асиміляції двох сусідніх приголосних. Ця тенденція зберігається в цих двох мовних групах з епохи германської мовної спільноти; вона особливо сильна в скандинавських мовах: д.ісл. *matta*: гот. *mahta* “я міг”. Спостерігається перехід *g* перед *t* в *h* [*χ*]; так виникає чергування *g:h*: *mag* “я можу”: *mahta* “я міг”, але *magi* “ми можемо”. Індоевропейські глухі проривні залишалися без змін в германській мовній спільноті, зокрема приголосний *t* зберігається в германських мовах в групах іде. *pt*, *kt*; тут пересувається лише перший компонент (*kt>xt*): гот. *mahts*, д.в.нім. *maht*: слов. *МОЩЬ*[ЩЬ>*kti*] “сила”. Носовий приголосний *m* чергувався в індоевропейській мові-основі зі складотворним *ṁ*. В германській мові-основі вони зберігаються повністю: гот. *mag* “я можу”: слов. *МОГЖ* “можу”.

Германський дзвінкий спірант *γ* мав тенденцію переходити в проривний *g*. Про рефлекс германського *γ* в готській мові не можна сказати нічого певного. Літера *g* виступає в усіх позиціях, не віддзеркалюючи ніякого чергування (за винятком типу *mag*: *mahta*), і тому може репрезентувати як спірант *γ* (або *χ*), так і проривний *g*. Для уникнення плутанини доречно дотримуватися погляду, що в готській мові германське *γ* в усіх позиціях перейшло в *g*. Це претерито-презентне дієслово ілюструє явище подвоєння приголосних, яке пов'язане з доісторичною еволюцією груп *t+t*, *t+d* (*k*, *χ*:*γ*, *g* + *t*, *d>χt*): гот. *mahta* “міг”: *mag* “можу” [*γ*+*δ*]. Цікавим винятком є гот *magi* “ми можемо”, пор. д.англ. *meaht*, д.в.нім. *maht*. Готська мова демонструє явище чергування приголосних у цьому дієслові (*g>h*): *mag* “можу”: *mahta* “міг”. Але можливості чергування задньопіднебінних приголосних є найобмеженнішими: *g:h*[*χ*] (*χ* виникло з *g* перед *t*): *magan*: *mahta*.

12. *aigan*, *aihan* “мамо”. Це дієслово загальногерманське: д.в.нім. *eigan* (в дійсному способі вживалося лише в множині *eigum*), д.сакс. *ēgan* (зафіксована лише форма множини), д.англ. *āgan*, д.ісл. *eiga*. Для цього дієслова властиве коливання між кореневими *h* та *g*, це давнє граматичне чергування (*χ:γ*). Давньоанглійська та давньоісландська мови зберігають у цьому дієслові граматичне чергування: гот. *a* і *h*: *aigum*; д.англ. *āh*: *āgon*; д.ісл. *á*: *eigom*. Форму минулого часу *aih*та можна інтерпретувати як **aiγ+δōt*. Це дієслово зберігає граматичне чергування у дієвідміні: *aih* “я маю”: *aigum* “ми маємо” [*h:g<χ:γ*], яке спостерігається лише у двох претерито-презентних дієслів (5 і 12). Дієприкметник минулого часу має в системі перехідних дієслів пасивне значення. Ця форма утворюється в сильній дієвідміні за допомогою суфікса **-ana*(<іде. *-ono*). Але у північногерманських мовах суфіксом цієї форма є **-ina*(<іде. *-eno*-) замість **-ana*-. У готській мові лише декілька давніх дієприкметників, відірваних від системи дієслова, зберігають цей суфікс: *aigih* “майно” від *aih* “маю”.

13. *ga-nah* “вистачає”. З інших германських мов пор. д.в.нім. *gi-nah*, д.англ. *be-ge-neah* “вистачає”.

14. *wiljan* “хотіти”. Готській відміні дієслова *wiljan* у теперішньому часі майже повністю відповідає кон'юктив (давній оптатив) латинського дієслова *velle* “хотіти”:

	гот.		лат.
Однина:	1. <i>wiljau</i>	Однина:	1. <i>velim</i>
	2. <i>wileis</i>		2. <i>velīs</i>
	3. <i>wili</i>		3. <i>velit</i>
Множина:	1. <i>wileima</i>	Множина:	1. <i>velīmus</i>
	2. <i>wileip</i>		2. <i>velitis</i>
	3. <i>wileina</i>		3. <i>velint</i>

Короткий голосний [i] може знаходитися в усіх складах слова (наголошеному, ненаголошеному, початковому, кінцевому). Цей голосний дуже характерний для готського вокалізму, особливо в ненаголошених складах: *wili* “*він хоче*”. Вже в епоху германської мовної спільності зникли в самому кінці слова приголосні, що відповідали індоєвропейським *t*, *d*, а також носові *n*, *m*: гот. *wili*: лат. *velit* “*хоче*”. У вторинно відкритому кінцевому складі зберігаються довгі голосні, якщо після них зник носовий приголосний; наприклад, перед зубним (*i>i*): гот. *wili* “*він хоче*”, пор. лат. *velit* < **velīt*, але гот. *wileis* “*ми хочемо*”. Це дієслово є реліктовим прикладом збереження германського дифтонга *ai* в ненаголошеному складі: *wiljau* “*хочу*”.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Із наведеного аналізу мовного матеріалу видно, що всі претерито-презентні дієслова як окремий тип виникли і сформувалися в епоху германської мови-основи. Окремі дієслова мають чітко виражені етимологічні зв'язки з іншими індоєвропейськими (романськими, слов'янськими, балтійськими) мовами (*witan*, *kunnan*, *ga-daürsan*, *munan*, *wiljan*), дієслово *skulan* має затемнений відповідник у литовській мові, тоді як решта дієслів (*lais*, *daug*, *þairban*, *ga-mōtan*, *aigan*, *ga-nah*) були пов'язані лише з германським мовним ареалом. Залучення грецького мовного матеріалу дозволяє прослідкувати усі фонетичні та граматичні (морфологічні) процеси, які мали місце на шляху поступового формування германських претерито-презентних дієслів. Серед них виявлені як індоєвропейські корені, так і суто германські інновації, що у сукупності і сформували цей «гібридний» дієслівний клас. Перспективним і доречним виглядає подальше дослідження цих об'єктів на синтаксичному рівні, з урахуванням усіх можливих конотацій реченневих структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боцман А.В. Особливості походження готських претерито-презентних дієслів / А.В. Боцман // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. – Вип. 28. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2012. – С.59-76.
2. Гухман М.М. Готский язык / М.М. Гухман. – М.: Изд-во литры на иностр. языках, 1958. – 289с.
3. Гухман М.М. Происхождение строя готского глагола / М.М. Гухман. – М.: Изд-во АНСССР, 1940. – 154 с.
4. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б.М. Задорожний. – Львів: Вид-во Львівськ. Ун-ту, 1960. – 289 с.
5. Ярцева В.Н. Историко-типологическая морфология германских языков. Категория глагола / В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1977. – 296 с.
6. Braun F. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen / F. Braun. – Berlin: Halle a.d. Saale, 1922. – 278 S.
7. Feist S. Indogermanen und Germamem / S. Feist. – Berlin: Halle a.d. Saale, 1924. – 348 S.
8. Heyne M. Deutsches Wörterbuch /

M. Heyne. – Berlin: Halle, 1906. – 1298 S. 9. *Holthausen F.* Gotisches etymologisches Wörterbuch / F. Holthausen. – Berlin: Halle a.d. Saale, 1934. – 1376 S. 10. *Kluge F.* Urgermanisch / F. Kluge. – Strassburg: Halle, 1913. – 348 S. 11. *Menge-Güthling W.* Griechisch-deutsches und deutsch-griechisches Wörterbuch / W. Menge-Güthling. – Berlin: Hallaa.d. Saale, 1910. – 989 S. 12. *Wright J.* Grammar of the Gothic language and the gospel of St. Mark selections from the other gospels and the second epistle to Timothy with notes and glossary / J. Wright. – Oxford: he Clarendon Press, 1981. – 384 p.

*Боцман А.В., к. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ИНДООЕРОПЕЙСКИЕ И ОБЩЕГЕРМАНСКИЕ КОРНИ ПРЕТЕРИТО- ПРЕЗЕНТНЫХ ГЛАГОЛОВ

Статья связана с проблемой вычленения индоевропейских и общегерманских корней в группе претерито-презентных глаголов. Объектами для классического сравнительно-исторического анализа служат древнеиндийский, греческий, латинский, древнеславянский, литовский языки, а также восточно- (готский), северо- (древнеисландский) и западно- (древневерхне-немецкий, древнесаксонский, древнеанглийский) германские языки. Анализ осуществляется не только на фонологическом, но и на морфологическом и семантическом уровнях, что позволяет выявить латентные общие характеристики архаических корней, которые были затемнены в процессе исторического развития и ответвления германской языковой группы от индоевропейской общности.

Ключевые слова: претерито-презентные глаголы, передвижение согласных, чередование гласных, глагольная семантика, семантика глагольных дериватов.

*Botsman A.V., PhD., Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

INDO-EUROPEAN AND COMMON GERMANIC ROOTS OF PRETERITE- PRESENT VERBS

The article is connected with the problem of distinguishing the Indo-European and Common Germanic roots within the preterite-present verb group. Different objects were involved into classical comparative-historical analysis such as: the Old Indian, Greek, Latin, Old Slavonic, Lithuanian languages; and also the East (Gothic), North (Old Icelandic) and West (Old High German, Old Saxon, Old English) Germanic Languages. The analysis is realized not just on the phonological level but also on the morphological and semantic ones. This way of investigation helps us to reveal common characteristics of archaic roots which obscured in the process of language historical development and the Germanic language group separation from the Indo-European language family.

Key words: preterite-present verbs, consonant shift, vowel interchange, verb semantics, verb derivative semantics.